

Forgács Tamás, Magyar szólások és közmondások szótára Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve

A magyar nyelv kézikönyvei VI.

Sorozatszerkesztő: KISS GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003. 822 lap

1. A XX. század második felében, napjainkra kiszélesedett a nyelvtudomány. A mondat után a szöveg is a vizsgálódások középpontjába került: megszületett a szövegtan. Hasonlóképpen elemzik az élőnyelv, az élőbeszéd működését, egyáltalán a kommunikáció nyelvi és nyelven kívüli tényezőit is: létrejött a pragmatika. Kutatják a beszélők társadalmi körülményei és a nyelvhasználatuk közötti összefüggéseket: új tudományág a szociolingvisztika. De alapjaiban megújult a szemantika, a leíró nyelvtan, a retorika, a stilisztika, a nyelvtörténet, a dialektológia, a lexikográfia, és még sorolhatnám tovább. Ezek mögött természetesen ott van, hogy nagyobb szerepet kapott a nyelvelmélet, egyáltalán az elméleti háttér; hogy változott a nyelvszemlélet: a strukturalizmus és a generatív nyelvszemlélet után ott munkál most már a kognitív irányzat. És nem szabad elfelejtenünk, hogy nagy lendületet adott a nyelvészeti kutatásoknak (is) a számítógép: a még oly nagy és sajátos korpuszok összegyűjtését és a legkülönbözőbb szempontú kezelését lehetővé téve.

Nos, minden bizonnyal az elmondottak eredményezték azt is, hogy — sokszor terjedelmes — alapl művek (szótárak, kézikönyvek, összefoglalások) jelennek meg, és — mondhatnánk: sűrűn — egymás után. Jól példázza megállapításomat az a tény, hogy 2003 nyarának elején két hatalmas szólásszótárt vehettünk a kezünkbe: BÁRDOSI VILMOS főszerkesztésében a „Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára” (Tinta Könyvkiadó, Bp., 948 lap) és FORGÁCS TAMÁS „Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve” (Tinta Könyvkiadó, Bp., 822 lap) című alkotását. Magam ezúttal ez utóbbit kívánom bemutatni.

2. 1966-ban O. NAGY GÁBOR „Magyar szólásmondások eredete” című kandidátusi értekezéséről írt opponensi véleményemben (MNY. 1967: 504—11) utaltam arra, hogy nálunk először az ő tanulmányai igyekeztek tisztázni az állandósult szókapcsolatok, pontosabban a szólások elméleti, rendszerező háttérét. Bár a XVI. század végétől Magyarországon számos — és gyakran terjedelmes — szólás- és közmondásgyűjtemény látott napvilágot, az első idevágó szótár megszerkesztése

és megjelentetése is O. NAGY GÁBOR nevéhez fűződik (Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966. 863 lap), hozzátéve, hogy ez a munka a mai értelemben nem is igazán szótár, a szerző maga is szólás- és közmondásgyűjteménynek emlegeti. Tehát több mint három évtizedet kellett várni, míg az első — címében és jellegében — igazi szólásszótárt kézbe vehetjük. Már ez a tény is mutatja Forgács Tamás művének jelentőségét. De haladjunk sorjában!

3. Az ízléses külsejű és célszerű, valamint esztétikus tipográfiájú vaskos kötet előszavában (I—XXII. lap) a szerző tájékoztat a szótár létrejöttéről; a szótár anyagának, az állandósult szókapcsolatoknak a lényegéről és kiválogatásának a szempontjairól; továbbá a szócikkek felépítéséről, benne a szemléltető példákról, egyáltalán a szótár használatáról; végül felsorolja a korábbi szólás- és közmondásgyűjteményeket, a gyűjtéshez felhasznált lexikográfiai munkákat, valamint a szintén felhasznált szakirodalmi tanulmányokat.

A szerző munkájának célját így jelöli meg: a mai magyar köznyelv állandósult szókapcsolatait — a valóban használtakat — összegyűjteni és rendszerezve bemutatni. Az állandósult szókapcsolatokról ezt állapítja meg: „...a legtöbbjükre jellemző, hogy a formájuk viszonylag stabil, alkotóelemeik nem vagy csak korlátozottan cserélhetők ki, jelentésük pedig az esetek többségében nem számítható ki az alkotóelemek jelentésének összegzése révén” (V. lap). Majd frazémáknak nevezve őket (nem szerencsés elnevezés a magyar nyelvtudományban!), három típusukat különíti el: a szorosabb értelemben vett frazémákat vagy idiómákat, idiomatikus egységeket „a szintaktikai szerkezeti forma állandósult volta mellett a belső jelentésintegráció is jellemzi” (VII. lap, pl. *lóvá tesz valakit*); a tágabb értelemben vett frazémák „nem idiomatikus, de integrálódott jelentésű állandósult szókapcsolatok” (VII. lap, pl. *a távozás hímes mezejére lép, váddal illet*); még tágabb felfogás szerint frazémák az olyan szerkezetek, illetve mondatok is, amelyekben „a szerkezeti és lexikális állandósultságnak valamilyen érzékelhető foka” (VII. lap) tapasztalható (pl. *Mi az ábra? Hogy ityeg a fityeg?*). Forgács Tamás a tágabb felfogást képviselte, így szótárában a következő frazémafajták kaptak helyet: szólások, szóláshasonlatok, közmondások, közhelyszerű kifejezések, szállóigék, úgynevezett szituációs klisék vagy helyzetmondatok (pl. *Ott az ajtó!*) és terpeszkedő kifejezések. Ez utóbbiakat azonban csak korlátozott mértékben vette fel, úgyszintén elhagyta a többtagú szaknyelvi terminusokat és a köszönésformákat.

A szótárba felvett mintegy 7500 állandósult szókapcsolatnak a mai köznyelvi használati jellegét a szerző úgy biztosította, hogy a korpuszt — egyetemi hallgatókat is bevonva — nagyrészt olyan napi- és hetilapok (Népszabadság, Magyar Hírlap, Heti Világgazdaság) szövegéből gyűjtötte össze, amelyek különböző keresőprogramokkal ellátott adatbázisokkal rendelkeztek. Csak akkor fordult a Nyugat szöveganyagát vagy a Mikszáth összes munkáit tartalmazó CD-lemezekhez, ha felveendőnek ítélt frazeológiai egységről volt szó, de nem talált rá adatot a jelzett helyeken.

Hogyan épülnek fel az egyes szócikkek? Mindjárt hangsúlyozom, hogy erről világosan és szemléltetően tájékoztat a *szűr* szócikkének a magyarázatokkal való bemutatása a hátsó borítón. A szócikkek egyébként az úgynevezett vezérszók ábécérendje szerint követik egymást. A vezérszó a legfőbb, legjellemzőbb eleme a kifejezésnek. Többnyire a frazeológiai egység első főnévi eleme, ha illet nem tartalmaz, az első igei része. Nehezebb a szóláshasonlatok és a többi frazémafajta vezérszóinak a megállapítása (a problematikáját l. a XII—XIII. lapon). — Ismeretes, hogy az állandósult szókapcsolatok esetében gyakori a variencia: a változatokban egyes elemek megjelennek vagy elmaradnak, aztán szinonimák válthatják egymást, vagy éppen szerkezetükben különbözhetnek. Ezek feltüntetése szintén gondot okozott (l. a megoldást a XIV—XV. lapon). — Nagyon fontos része a szócikkeknek az egyes szókapcsolatok bővíthetőségének (valenciájának) a pontos feltüntetése. A kötelező és fakultatív vonzatok jelzik ugyanis az illető kifejezés beépíthetőségét a mondatba, a szövegbe. — Nem kevésbé lényeges — éppen a felhasználás szempontjából is — a frazeológiai egységek jelentésének, jelentéseinek a megállapítása, illetve szétválasztása, valamint megfelelő, (lehetőleg rövid) meghatározása. — A jobbra a mai sajtónyelvből vett és gyakran igen hosszadalmas szem-

léltető példákról már szoltam. — Stílusminősítésekkel ritkán élt a szerző. Mivel a régi és tájnyelvi állandósult szókapcsolatokat kihagyta, a köznyelvi formákat külön nem jelöli. Az előforduló stílusminősítések tehát a következők: szleng, humoros, durva, illetve választékos, régies és familiáris. — Érdekes, hasznos egyes szólások keletkezésének, kultúrtörténeti hátterének a rövid bemutatása. — A szócikkeket az utaló rész zárja: hasznos utalásokat találunk itt olyan címszókra, amelyek rokon értelműek a tárgyalt kifejezéssel, illetve amelyek kiegészítik az idevágó tudnivalókat. Egyébként is gazdag a szótár utaló rendszere.

4. Összegezőként először azt hangsúlyozom, hogy Forgács Tamás nem kis bátorságról tett tanúbizonyságot, amikor — mondhatnánk: elsőként — vállalkozott a mai magyar köznyelvben használatos állandósult szókapcsolatok összegyűjtésére, rendszerezésére és jól alkalmazható szótárban való megjelentetésére. Másodszor arra mutatok rá, hogy vállalt feladatának magas szinten, filológus módon tett eleget.

A továbbiakban — nem elsősorban bírálatként, hanem egy következő kiadásban való esetleges hasznosítás céljából — teszek még néhány megjegyzést. Problematikus számomra az itt megjelenő korpusz. Már az is kérdéses, hogy — bármennyire átfogó is — egy nyelvi réteg: a sajtónyelv képviselheti-e a teljes mai köznyelvet. Még kérdésesebb: vállalható-e egy ilyen szótárban, hogy — mint a szerző utal rá (VI, XVIII. lap) — a korpusz (bizonyos) képet adjon napjaink politikai életéről. Még hozzá — objektív okokból (l. VI. lap) — itt nagyrészt a baloldali napi- és hetilapok szerepelnek. Aztán a mai újságra jellemző a csúsztatás, a manipulálás (hogy tovább ne folytassam), az elhallgatás, illetve a gúnyos, durva, trágár hangvétel. Tehát — azt hiszem — meggondolandó csak a sajtónyelv alkalmazása. És persze még azért is, mert a sajtónyelv mégsem képviseli a beszélt nyelvet a maga egészében.

Másik probléma, egyébként az egész nyelvtudomány problémája, az állandósult szókapcsolatok megnyugtató rendszerezése. Magam is megpróbálkoztam vele (A magyar stilisztika útja 527—8). Mindenesetre szilárdabb rendszerezésre lenne szükség, és kívánatos az is, hogy a rendszerezéshez jobban kötődjék az alkalmazott felosztás. — Végül keveslem az állandósult szókapcsolatok stilisztikai sajátságaira vonatkozó utalást. Nem találok például a bevezetésben a „stílusérték” szóval, és azzal sem, hogy a szólások esetében milyen meghatározó a mögöttük megjelenő kép. Felfért volna továbbá több stílusminősítő megjelölés is (gúnyos, eufemisztikus stb.).

5. Ez utóbbi megjegyzések — mint jeleztem is, jobbra túlmutatnak a bemutatott szótáron, így — nem vonnak le FORGÁCS TAMÁS művének az értékéből. Élünk mindnyájan e kiemelkedő lexikográfiai munka nyújtotta lehetőségekkel!

SZATHMÁRI ISTVÁN